

TIDSSKRIFT FOR
VELFERDSFORSKNING

VITENSKAPELIG PUBLIKASJON

UNIVERSITETSFORLAGET

Årgang 21, nr. 3-2018, s. 257-270

ISSN online: 2464-3076

10.18261/issn.2464-3076-2018-03-05

Den institusjonelle utholdenheten

– om unges erfaringer med langvarige avklaringsprosesser

The Institutional Perseverance

*– young people's experiences with long-term work assessment processes***Hilde Åsheim**

Stipendiat

Nord Universitet – Fakultet for samfunnsvitenskap

Hilde.Asheim@nord.no

SAMMENDRAG

Denne artikkelen beskriver hvordan unge voksne med psykiske lidelser erfarer det å være i arbeidsavklaringsprosesser i Nav, og undersøker hvordan institusjonelle ordninger innvirker på de unges opplevelse av mestring i hverdagslivet. Navs vektlegging av at «alt skal prøves» for å få denne gruppen unge i arbeid, kan bidra til å forlenge disse prosessene. Varighet og avklaringsprosessens uforutsigbarhet ser samlet ut til å ha negativ innvirkning på de unges hverdagsliv og mestring.

Nøkkelord:

arbeidsavklaring, unge, psykiske lidelser, mestring, institusjonelle føringer

ABSTRACT

This article describes how young adults with mental disorders experience being in a work assessment process at The Norwegian Labour and Welfare Administration (NAV). It investigates how institutional conditions affect how young people cope with their situation. Being in this process is experienced as a stressful and unpredictable condition that often extends over a long period of time because of the NAV-practice of «trying out everything» in order to help the young adults return to work. The article concludes that the combination of the time consuming assessment-process and the experience of unpredictability has negative consequences for the young people's everyday life and coping.

Keywords:

disability benefits, mental health, coping, institutional guidelines, young adults

INNLEDNING

Det er en uttalt politisk målsetning at flere skal i arbeid (Meld. St. 46, 2012–2013, Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse 2007). Inkluderingskompetanse, tett og helhetlig oppfølging er blant virkemidler som skal bidra til å nå dette målet (Frøyland, 2017; Frøyland & Spjelkavik 2014; Rambøll 2009). Til tross for mye forskning om hva som kan bidra til at flere unge kommer i arbeid, er andelen unge som faller utenfor arbeidsliv på grunn av psykiske lidelser økende (Meld. St. 46, 2012–2013).

Det har de siste årene vært en dreining i hvordan vi forholder oss til psykisk sykdom og arbeid. Fra en tilnærming der skjerming fra arbeidslivet har vært veien å gå, viser nyere forskning at arbeid kan ha positiv effekt for psykisk helse (Borg, Veseth, Binder & Topor, 2011; Waddell & Burton, 2006). Denne artikkelen handler om hvilken betydning det har for hverdagslivet til unge med psykiske lidelser å være under arbeidsavklaring hos Nav. Arbeidsavklaring (AAP) som ordning ble innført i 2010, og går ut på å undersøke om en person kan mestre lønnsarbeid eller må søke uføretrygd. Hovedspørsmålene for artikkelen er:

1. Hvordan erfares det å være i avklaringsprosess for unge med psykiske lidelser?
2. Hvilken betydning har Navs avklaringsprosess for de unges opplevelse av mestring?

BAKGRUNN

Unge utenfor utdanning og arbeid har vært gjenstand for økende oppmerksomhet, relatert til deres erfaringer med velferdssystemer og hvordan deres behov kan møtes slik at de blir i bedre stand til å mestre sine livsutfordringer (Anvik & Waldahl, 2016; Breimo, Sandvin & Thommesen, 2015; Follesø 2012; Kane, Köhler-Olsen & Reedtz, 2017; Jentoft & Olsen 2010). Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse (2007) begrunnes blant annet i at mestring og selvtillit i stor grad er knyttet til arbeid (ibid.:10). En økt satsing på bruk av ordinært arbeidsliv, mer individuell oppfølging og styrking av kompetanse, er blant sentrale satsningsområder for strategien. Oppfølgingsplan for arbeid og psykisk helse (2013) er en videreføring og videreutvikling av Nasjonal strategiplan, og et sentralt mål for denne satsingen er å *sikre en helhetlig og hensiktsmessig bistand* (ibid.:8). Til tross for den store satsningen på feltet, kan det se ut som det gjenstår en del før disse tiltakene fører til endring i praksis.

Måloppnåelsen kan synes vanskelig av flere årsaker. Forskning viser blant annet at Nav-veiledere som følger opp mottakere av AAP ofte har for mange brukere å følge opp, til at de klarer å gi den tette oppfølgingen som var intensjonen med ordningen (Mandal, Ofte, Jensen og Ose 2015). I en studie av Kane mfl. 2017 rettes oppmerksomheten mot hvilke forutsetninger i Navs arbeid med unge sosialhjelpsmottakere som er viktige for å fremme overgangen til arbeid. Her fremheves betydningen av å holde fast ved et individperspektiv, og forfatterne påpeker at en innføring av en universell aktivitetsplikt kan være problematisk hvis det blir et instrumentelt vilkår for å få økonomisk stønad. Behovet for gode samarbeidsrelasjoner både mellom Nav-veiledere og unge, og andre profesjonelle aktører, begrunnes blant annet med at en del av de unge sosialhjelpsmottakerne *preges av mange «uavklarte ting»* (ibid.: 126).

En rapport om unge funksjonshemmede som står utenfor arbeidslivet (Wik og Tøssebro 2013) påpeker også behovet for en individtilpasset tilnærming. Rapporten viser at standardisering i valg av tiltak i liten grad er mulig, og at det må gjøres grundige vurderinger av den enkelte. De unges erfaringer med å være i arbeidsavklaring er at prosessen kan ta lang tid, noe som i rapporten delvis knyttes til helsemessige forhold.

Strand og Nielsens rapport (2015) er basert på registerdata og undersøker hvor langt unna arbeidslivet mottakere av AAP står. Rapporten viser at jo lengre tid man er på stønad, jo vanskeligere er overgangen til arbeid. Blant unge mottakere på ordningen fant man at ca. en femtedel forlater den, uten at inntektssituasjonen videre er avklart. Rapporten konkluderer derfor med at for unge under 30 år ser ordningen ut til å være mindre «avklarende» enn for de over 30 år (ibid.: 99). Et sentralt funn i denne studien er dessuten at de fleste som mottar AAP, er i denne ordningen gjennom flere år, og at andelen som forlater ytelsen et gitt år er relativt lav.

Det er fortsatt behov for ytterligere forskning om hvordan avklaringsprosesser innvirker på de unges vei mot arbeid. Denne artikkelen ser spesielt på unge med psykiske lidelser, med erfaring fra arbeidsavklaringsprosesser. I artikkelen kombineres et institusjonelt perspektiv med mestringsteori, for å undersøke hvordan institusjonelle forhold kan ha betydning for de unges opplevelse av mestring.

TEORETISK TILNÆRMING

Studien av avklaringsprosesser er inspirert av institusjonell etnografi som tydelig angir startpunkt for en undersøkelse, nemlig de som er berørt av den tematikk som skal utforskes (Smith, 2005). I denne studien er det de unge med erfaringer fra avklaringsprosesser, som er utgangspunktet for undersøkelsen. De unges erfaringer og beskrivelser danner utgangspunkt for det Smith kaller *problematikker*, altså hvordan bestemte trekk ved institusjonell praksis er kjedet sammen med enkeltmenneskers hverdagsliv (ibid.). Det er altså ikke egenskaper ved individet man er ute etter å undersøke, men snarere hvordan strukturelle trekk påvirker enkeltindividers hverdagsliv. I institusjonell etnografi brukes begrepet *arbeid* (Smith 2005) om de aktiviteter som knytter enkeltindividet til et system. Det handler i denne sammenhengen ikke om lønnsarbeid og arbeidsmarked, men om handlinger og oppgaver enkeltmennesker må gjøre for å være del av en virksomhet. Jeg velger å bruke Smiths arbeidsbegrep her, fordi det bidrar til å holde oppmerksomhet på aktivitetene som følger med det å være i avklaringsprosess, noe som kan bidra til å synliggjøre selve organiseringen av prosessen og hvordan den påvirker de involvertes hverdagsliv.

Artikkelen kombinerer institusjonell etnografi med mestringsteori, fordi mestring er sentralt for å klare å orientere seg mot arbeidslivet (Frøyland & Spjelkavik, 2014). Gode mestringserfaringer er viktig for at man skal klare å tro på at det går an å lykkes i arbeidslivet, og at det oppleves meningsfullt å forsøke selv når usikkerhetsmomentene er mange. Jeg ser derfor nærmere på hvordan institusjonelle forhold kan ha betydning for den enkeltes opplevelse av mestring. I utgangspunktet utfyller ikke institusjonell etnografi og mestringsteori hverandre, men i studiet av unge i avklaringsprosess kan institusjonell etnografi bidra til å belyse institusjonelle hindringer for individuell mestring. Institusjonell etno-

grafi hjelper med å rette blikket mot systemiske forhold som påvirker de unges vei mot arbeid, og bidrar med å forklare hvordan utvikling av mestringserfaringer for den enkelte blir problematisk i avklaringsprosesser. Det er derfor nyttig å se nærmere på teori om mestring.

Aaron Antonovskys teori om salutogenese fokuserer på hvilke faktorer som kan være helsefremmende. Et sentralt begrep i denne teorien er *opplevelse av sammenheng* (OAS), som forklarer hvordan betydningen av å være i en meningsbærende sammenheng er viktig for vår evne til mestring. Ifølge Antonovsky (2012) utvikles vår OAS gjennom oppvekst og tidlig voksenliv. Gjennom ulike livserfaringer formes vår oppfatning av verden som mer eller mindre sammenhengende. Denne oppfatningen vil utvikles til en relativt stabil størrelse etter hvert som en person blir voksen, og ifølge Antonovsky skjer dette som regel i løpet av det første tiåret av voksenlivet. Det betyr ikke at denne oppfatningen ikke kan endres, men at endringer etter første tiår av voksenlivet i stor grad dreier seg om vedlikehold. OAS deles inn i komponentene *begripelighet*, *håndterbarhet* og *meningsfullhet*. Begripelighet handler om hvorvidt man opplever at livshendelser er mulig å forstå på et kognitivt plan, og at man klarer å sette dem i en sammenheng. Håndterbarhet handler om i hvilken grad man har en opplevelse av å ha tilstrekkelig med ressurser for å kunne møte de krav og utfordringer man blir utsatt for. Dette har også betydning for om en klarer å bearbeide erfaringer og gå videre i livet. Meningsfullhet handler om man opplever at livet er følelsesmessig forståelig. Det har betydning for om den enkelte ser verdi i å engasjere seg følelsesmessig, og om engasjement og innsats er verd å bruke krefter på. Komponentene i OAS må ifølge Antonovsky forstås i forhold til hverandre selv om de spiller ulike roller. For eksempel forutsetter en sterk opplevelse av håndterbarhet en sterk grad av begripelighet. Man må med andre ord være i stand til å forstå hva man skal mobilisere i forhold til, for i det hele tatt å kunne vurdere om man har tilstrekkelig med ressurser i forhold til kravene man møter (ibid.: 43). Høy grad av begripelighet sikrer ikke i seg selv en sterk OAS, hvis man samtidig opplever å ha utilstrekkelige ressurser. Da vil imidlertid meningsaspektet kunne være avgjørende for OAS. Med sterk motivasjon vil man kunne mobilisere mer for å finne mulige løsninger.

Med utgangspunkt i Antonovskys teori om salutogenese kan unge mennesker i avklaringsprosesser som strever med psykiske lidelser, sies å være i den siste fasen der utviklingen av en mer varig OAS befestes. De har allerede med seg en del erfaringer som har formet dem så langt i livet, men årene de er i avklaringsprosess representerer den livsfasen hvor en mer varig OAS etableres.

I hvilken grad en person utvikler en sterk eller svak OAS påvirkes i stor grad av ulike forhold ved den enkeltes livssituasjon, samlet beskrevet med begrepene *overordnede psykososiale, generelle motstandsressurser – motstandsunderskudd* (Antonovsky, 2012:50–51). Det handler altså om at psykososiale forhold i den enkeltes livssituasjon har betydning for utviklingen av opplevelsen av sammenheng i livet. Dette *samlebegrepet* sikter til ressurser eller stressfaktorer rundt den enkelte. Jo mer motstandsressurser man har, jo mer sannsynlig er det at man utvikler en sterkere OAS. Motstandsunderskudd innebærer derimot stressfaktorer som øker sannsynlighet for å utvikle en svak OAS. I følge teorien om salutogenese vil menneskets evne til å mestre stress og vanskelige livshendelser avhenge av om det har utviklet en sterk eller svak OAS (ibid.). Artikkelen benytter begrepene for å analysere psy-

kososiale forhold i de unges liv, som kan ha betydning for OAS og mestring under avklaringsprosessen.

Mens Antonovskys teori om salutogenese kan tydeliggjøre forhold som er av betydning for den enkeltes mestring, kan institusjonell etnografi bidra med å belyse hvordan institusjonelle trekk fremmer eller hemmer unges mestring av hverdagsliv og arbeid.

METODE

I tråd med institusjonell etnografi er starten på datainnsamlingen ståstedet til unge med psykiske lidelser som har erfaring med å være i avklaringsprosess, fordi det er disse som erfarer konsekvensene av de institusjonelle praksisene (Smith, 2005). Informantene i denne studien ble rekruttert gjennom Nav,¹ og det var et kriterium at det skulle være personer med vanlige psykiske lidelser som angst, depresjon og personlighetsproblemer, og ikke diagnoser som schizofreni eller alvorlige psykoser. Det er gjennomført seks kvalitative intervju med tre menn og tre kvinner i alderen 25–30 år. Med utgangspunkt i analysen av intervjuene med disse seks, har jeg videre intervjuet tjenesteytere om prosessen. Det er gjennomført to individuelle intervju og tre fokusgruppeintervju med tjenesteytere i Nav fra ulike Nav-kontor, med til sammen 12 ansatte, ni kvinner og tre menn, med to til 11 års arbeidserfaring fra Nav. Intervjuene med tjenesteyterne utgjør det Campbell og Gregor (2004) kaller for level-two data, og bidrar til å belyse avklaringsprosessen fra et annet nivå. Det opprinnelige perspektivet er fortsatt det samme, og det er møtet mellom de institusjonelle ordningene og folks hverdagslivserfaringer som studeres.

Alle intervjuene var semi-strukturerte, og med god mulighet for å kunne følge opp spørsmål underveis. Jeg startet intervjuene med å be informantene, både de unge og de ansatte, å fortelle om avklaringsprosesser ut fra egne erfaringer. Ettersom det er selve prosessen og organiseringen av avklaringsprosesser som er interessant for denne studien, var det ikke personlige forhold, men heller hva det innebærer å være i prosess og hvordan dette påvirker deres liv, som var sentralt. I intervjuene forsøkte jeg å finne ut hvem som gjorde hva i denne prosessen, hvordan og hvorfor det ble gjort. Det var ikke noen forbindelse mellom de ansatte og de unge i studien, men jeg oppfordret de ansatte til å komme med konkrete eksempler på «saker» som de jobbet med for å få eksempler på praksiser og vurderinger som gjøres. Deltakerne ble i forkant av fokusgruppene bedt om å tenke gjennom eksempler på avklaringsprosesser de vurderte som vellykkede og mindre vellykkede. Hensikten med fokusgruppene var at gruppedynamikken kunne bidra til å få fram diskusjoner og refleksjoner rundt temaet, på en annen måte enn i et individuelt intervju (Halkier, 2010). Tjenesteyterne hadde noe ulik tilhørighet avhengig av hvordan det lokale kontoret var organisert. Det ble imidlertid vektlagt i rekrutteringen at deltakerne i fokusgruppene var på samme nivå i organisasjonen, dette med tanke på maktdimensjonen.

Hensikten med studien er å gripe forbindelser mellom enkeltmennesker og *styrende relasjoner*, altså hvordan institusjonelle ordninger innvirker på menneskers handlinger (Smith 2005). Dette gjøres gjennom å undersøke hvordan menneskers handlinger er formet av

1. NAV forholder seg til den internasjonale statistiske klassifikasjonen av sykdommer og beslektede helseproblemer, ICD-10.

institusjonelle praksiser. Det analytiske perspektivet er på hva menneskene gjør og hvordan de gjør det, for videre å søke å forstå hvorfor. Transkriberte intervju og fokusgrupper var det videre grunnlaget for dette arbeidet.

I tråd med institusjonell etnografi er analysen todelt. Jeg startet med å analysere intervjuene med de unge, ettersom det er deres erfaringer fra hverdagslivet som gjør det mulig å oppdage aktuelle problematikker. Etter grundige gjennomlesninger av intervjuene om det Smith (2005) kaller *arbeid*, begynte jeg å kartlegge hvordan det å være i avklaringsprosess påvirker de unges hverdagsliv og det de gjør nettopp fordi de er i prosess. For å få en oversikt over hva avklaringsprosesser innebærer for de unge, lagde jeg en oppsummering for hver enkelt av dem med typer tiltak, varighet på tiltak og prosess, og sentrale instanser og personer. Etterpå ble materialet kodet manuelt, spesielt med oppmerksomhet på hvilke utfordringer det å være i avklaringsprosess medfører for de unge. Jeg brukte da det Tjora (2017) omtaler som empirinær koding, og dette var videre utgangspunktet for utvikling av kodegrupper. Med bakgrunn i kodegruppene ble det lettere å se mønster i erfaringene som de unge snakket om, og kodingen bidro til å finne problematikken i første del av analysen.

Også i analysen av intervjuene med de Nav-ansatte har arbeidet de gjør stått sentralt. Jeg har forsøkt å finne ut hva de gjør når de avklarer unge, og hvordan og hvorfor de gjør som de gjør. Det er også gjennomført empirinær koding av intervjuene og fokusgruppene med de Nav-ansatte, da med hjelp av dataanalyseprogrammet MAXQDA 12. Denne kodingen var igjen utgangspunkt for utvikling av kodegrupper. Den empirinære kodingen bidro til en god oversikt over dataene, og tydeliggjorde at temaet *tid* i avklaringsprosessen fremsto som et sentralt element, noe som var interessant å undersøke nærmere, nettopp fordi det er av stor betydning for de unge at avklaringsprosessen trekker ut i tid. I den videre analysen har jeg forsøkt å finne ut hva som bidrar til å forme måten de Nav-ansatte utfører arbeidet på, og hvorfor det er slik. Jeg har derfor lett etter forklaringer på hvorfor avklaringsprosesser strekker seg over så lang tid, og hva som er styrende i de Nav-ansattes arbeid med disse unge. En forklaring som gjør seg spesielt gjeldende her er forståelsen om at alt skal prøves når det gjelder disse unge, fordi unge er en prioritert målgruppe i Nav. Denne føringen kan spores til overordnede styringsdokumenter om garantiordninger for ungdom, nå omtalt som ungdomsinnsats (Meld. St. 2 (2016–2017)). Stortingsmeldingen kan altså forstås som det Smith (2006) kaller *styringstekst*. Forholdet mellom tidsbruk i avklaringen og føringen om unge som prioritert gruppe, utdypes nærmere under funn.

FUNN

Hensikten med å gjennomgå en arbeidsavklaring er ifølge Nav å *få ekstra bistand til å kartlegge eller prøve ut arbeidsevnen*. For noen betyr det nye og uprøvde muligheter, og fornyet håp om å komme i arbeid. For andre kan imidlertid en avklaring oppleves nærmest som en videreføring av offentlige stønadsordninger. Selv om målet med denne prosessen er å komme til en konklusjon om den enkeltes mulighet for å arbeide, forteller de unge at det å være under avklaring har betydning også for andre viktige deler av hverdagslivet. Det innvirker ikke sjelden på bosituasjon, helse, sosialt liv og ikke minst troen på seg selv. Analysen av min empiri viser to hovedfunn: Uforutsigbarhet og varighet.

UFORUTSIGBARHET – Å VÆRE UAVKLART

Å være i en avklaringsprosess handler om å avklares mot noe mer håndfast, å komme nærmere en mer forutsigbar hverdag, uavhengig av om denne skal bestå i forsørgelse gjennom trygd, arbeid eller kanskje begge deler. Selv om hensikten med prosessen er å få en større klarhet over situasjonen, er det gjennomgående i de unges erfaringer at det er opplevelsen av å være *uavklart* som dominerer deres hverdag. Det å være uavklart innebærer å leve med stor grad av usikkerhet og midlertidighet på flere sentrale livsområder, ofte på ubestemt tid. Uforutsigbarheten handler om det konkrete som gjelder selve avklaringsprosessen, men også om usikkerhet knyttet til alle de livsområder det å være uavklart berører. Antonovskys teori om salutogenese og betydningen av opplevelsen av sammenheng er nyttig for å forstå de empiriske funnene, og de videre funnene presenteres derfor i lys av denne.

Uforutsigbarheten som følger med det å være uavklart kan handle om at tiltakene er vanskelige å forstå i sammenheng med et mer langsiktig mål. De unge i denne studien har alle erfaringer med tiltak som de ikke har klart å forstå hensikten med, eller de har ikke forstått hvordan tiltakene kan bringe dem nærmere arbeid. Nina (27 år) har en bachelorutdanning som vernepleier, og hun har vært fire år i arbeidstrening som assistent ved to forskjellige omsorgsboliger, uten at hun har kommet nærmere målet om ordinært arbeid. Hun har hatt lite oppfølging underveis i arbeidspraksisen, og savner at Nav, praksissted og behandlere kunne kommunisert rundt hennes behov for oppfølging. Nina beskriver sin opplevelse av arbeidstreningen slik:

Det har vært uklart for meg hele tida hva egentlig min rolle er i arbeidstreninga. Hva skal jeg egentlig gjøre, hvor mye ansvar skal jeg ta, hva er greit i forhold til reglene ... Det er så utydelig for meg hva vi egentlig holder på med, og hvor lenge, og hva er greia ...

Erfaringene med tiltakene kan forstås ut fra Antonovskys begrep *begripelighet*. Det kan handle om at tiltakene i seg selv er vanskelige å forstå i en sammenheng, at de ligger utenfor ens interessefelt eller at man ikke klarer å forstå hensikten med et tiltak. Hvis det er problematisk å forstå en arbeidspraksis eller en kvalifisering som en del av en mer langsiktig plan, kan det være vanskelig å finne mening i det. Det kan bidra til at usikkerheten og midlertidigheten som følger med det å være uavklart blir enda mer problematisk å håndtere.

Det å være uavklart kan handle om usikkerhet rundt hva man kan forvente av nær fremtid og på lengre sikt. Det kan være uforutsigbarhet om hvem man har som veileder i Nav, eller usikkerhet knyttet til varighet på tiltak. De unge som strever med psykiske lidelser beskriver at usikkerheten de opplever overfor Nav er en vanskelig tilleggsbelastning. Filip (30 år) formulerer det slik:

Det er usikkerheten som tar på, man har liksom ikke ... at man ikke aner hva som skjer i neste måned. For de gangene man får litt overskudd det er når du for eksempel får beskjed om at ja nå har man innvilget tiltaket i 4 eller 5 måneder ... da klarer man å tenke på andre ting, og ikke bekymre seg for det ... man vet bare hva som skal skje den neste måneden eller to foran seg hele tiden. Det er veldig tungt. Så det er det vanskeligste synes jeg. At man mangler trygghet ... Man har veldig mange ting som man ikke har noe kontroll over, men man vet bare at alle de her tingene de må fungere uten at man egentlig kan gjøre noe fra eller til for at de skal fungere.

Uforutsigbarheten som ligger i det å være uavklart vil ofte prege andre sentrale livsområder, som vanskelig kan sees løsrevet fra det overordnede målet om å komme i arbeid. Et tema alle informantene trekker fram som problematisk, er økonomien under avklaringsperioden, og hvordan en marginal økonomi påvirker andre livsbetingelser. Flere av dem beskriver hvordan det å være uavklart innebærer å leve med en konstant bekymring for å ikke klare å betale regninger, måtte søke om betalingsutsettelse og kanskje supplerende stønad for å klare de mest nødvendige utgiftene. Et gjennomgående tema i alle intervjuene med de unge var bekymringer knyttet til utbetalingene av stønaden. Alle de unge informantene hadde erfaringer med rot i utbetalinger, noe som medfører ekstra arbeid og bekymringer. Ettersom disse unge har lite eller ingen arbeidserfaring før de begynte på arbeidsavklaring, mottar de ofte minstesats. Det betyr for mange en atskillig lavere levestandard enn jevnaldrende. Flere av informantene trekker fram at det å gjøre de samme tingene som jevnaldrende gjør, er umulig. Richard (29 år) som har levd flere år på AAP forteller hvordan det å leve på et minimumsnivå vanskeliggjorde det å leve som andre unge:

Bare det å finne seg en bolig som var levelig, og ha råd til det var vanskelig. Så det ble nå som regel ei lita kjellerleilighet, innklemmt, isolert ... men jeg hadde jo ikke råd til å være sammen med venner, og ta en kaffe på en kafe.

De unge forteller at de gjerne oppfordres både av Nav og behandlingsapparat til å delta på aktiviteter og å gjøre *normale og friske ting* for å få oppmerksomheten bort fra sykdom, noe de oppfatter uforenlig med den økonomiske situasjonen de er i. De kan ikke ta seg råd til det de oppfatter som nødvendige ting som fysioterapi, bussreiser og aktiviteter som de mener er av betydning for å være en del av samfunnet.

Uforutsigbarheten som avklaringsprosesser fører med seg på mange nivå er spesielt krevende for de unge med psykiske lidelser. Den kan være vanskelig å håndtere underveis og flere erfaringer med å ikke *duge* gjør det vanskelig å tro at man kan klare å lykkes. Det kan skyldes at man ikke har tilstrekkelig med egne ressurser, eller det kan handle om at oppgavene man blir stilt overfor ikke er tydelig nok definert. Antonovsky (2012) trekker fram at opplevelsen av håndterbarhet ikke bare styrkes gjennom gjentatte mestringserfaringer, men at det å få utnytte sine evner og kapasitet i forbindelse med arbeid også er av betydning for å få etablert tillit til at verden er håndterbar (ibid.: 125). For unge som plasseres i tiltak de oppfatter som en oppbevaring, kan disse erfaringene bidra til at verden fremstår som enda mindre håndterbar, og det kan være vanskelig å finne mening i å fortsette å forsøke å komme i arbeid.

For disse unge er det ingen selvfølge å lykkes i arbeidslivet. Ofte har de strevd med gjennomføring av skole, og mange av dem har ikke fullført videregående. Arbeidserfaringen er begrenset, og de har sjelden blitt heiet fram av støttende foreldre. De unge som står utenfor utdanning og arbeidsliv er en sammensatt gruppe, og lever ofte i kompliserte livssituasjoner som har vært preget av flere belastende forhold over tid (Jentoft og Olsen 2010). De helsemessige utfordringene de strever med gjør dem usikre på om de i det hele tatt har en plass i arbeidslivet. Dette kan forstås som en form for det Antonovsky (2012) kaller *motstandsunderskudd* ettersom det gjerne handler om en relativt varig tilstand av stressfakto-

rer som preger de psykososiale forholdene disse unge befinner seg i. Som en av de erfarne, mannlige Nav-ansatte sa:

... det å få dem over på AAP det betyr jo i seg selv at man må ha mislyktes litt, for da skal man ha dokumentert ei nedsatt helse, arbeidsevne og sviktende helse ...

Inngangen til det å være i avklaringsprosess er altså det at man *ikke mestrer*. Dersom avklaringsprosessen blir en fortsettelse av mislykkede forsøk, kan det være enda vanskeligere å tro på at det er mulig å lykkes, og da kan det oppleves lite meningsfylt. Det kan være vanskelig å se sammenhengen mellom tiltaket man er i, og målet om å komme ut i ordinært arbeid. En av de mannlige Nav-ansatte med mange års erfaring sier det enkelt: *Det er viktig å få en god start, at du får trua, at dette kan gå bra.*

Både de unge og de Nav-ansatte forteller at det ofte er et stort nederlag når uføretrygd bringes inn som et alternativ. Ofte har prosessen gått over flere år, og de unge har forsøkt mange ulike tiltak. Selv om de unge ønsker å klare en jobb, blir de til slutt utslitte av tiltak, og av å mislykkes. De mister troen på at de kan få det til. Line (29) beskriver at hun etter mange års utprøving sitter igjen med ... *bare den følelsen av at jeg ikke mestrer noen ting* ... På bakgrunn av det Antonovsky omtaler som meningskomponenten i OAS, kan mange erfaringer med mislykkede forsøk på å tilnærme seg arbeidslivet bidra til at kravene fremstår som uoverkommelige. Det vil igjen kunne ha betydning for om man har tro på, og ser mening i, å investere engasjement og krefter i å nå målet.

VARIGHET – DEN INSTITUSJONELLE UTHOLDENHETEN

Avklaringsprosessene til de unge i denne studien har svært ulike forløp. Mens noen av dem har vært i samme type arbeidstrening i flere år, faktisk åtte år på det lengste, er det andre som har erfaring med veldig mange forskjellige tiltak. Felles er at avklaringsperioden har gått over flere år. Uføretrygd som resultat av avklaringsprosesser kommer for de fleste av informantene inn som et alternativ presentert av andre enn den unge selv. Blant de unge i denne studien har det i hovedsak vært Nav-veiledere eller behandlere i psykiatrien som har introdusert denne løsningen. Flere av de unge forteller at de opplevde det som et stort nederlag da uføretrygd ble foreslått, men at de etter en tid aksepterte dette som et alternativ fordi de var utslitte av lange perioder med utprøving av mange ulike tiltak. I intervju med Nav-ansatte kommer det også fram at uføretrygd er en utvei som sitter langt inne både hos veilederne og de unge. Som en veileder sa: *Vi prøver og prøver veldig lenge, det er sjelden at vi stempler dem ut* (kvinnelig ansatt med mange års erfaring). Avklaringsperioden kan gå over mange år, og det er ikke uvanlig at den forlenges betydelig, i håp om å få de unge ut i jobb. En annen erfaren, kvinnelig veileder sier: *Det at de er så unge gjør at vi er ekstra tålmodige med dem, vi gir dem mer tid.* Denne tålmodigheten oppleves nok imidlertid ikke alltid som et gode, og Isak (29) uttrykker frustrasjonen på denne måten:

Det har tatt ufattelig mange år, og bremsert meg mye i forhold til å komme meg i forhold til psyken. Så jeg tror nok jeg kunne ha kommet meg mye forttere hvis det her ikke hadde tatt så lang tid.

En konsekvens av å være lenge i avklaringsprosess er større sannsynlighet for flere bytter av veileder. Alle de unge i denne studien har erfaringer med mange bytter av veileder i Nav, og de har erfaringer med at oppfølgingen er personavhengig, men også at saken deres kan ta en ny retning når de får ny veileder. De Nav-ansatte på sin side forteller at det ikke er uvanlig med omrokeringer eller utskifting av ansatte som fører til bytter av veiledere. Dette kan ha både positive og negative sider, og en kvinnelig Nav-ansatt med lang arbeidserfaring forklarer hvordan det å overta en sak kan innebære at det for den unge oppleves som prosessen skifter retning:

Jeg tror det er litt sånn automatikk i at man vil prøve, og kanskje litt for ofte så blir det til at man starter litt på nytt igjen, for hver gang, og det er ikke bestandig heldig. Noen ganger kan det være veldig rett, men det er slettes ikke bestandig at det er heldig.

En ny veileder kan bringe inn noe nytt, og vil gjerne forsøke sin måte å gjøre dette på, men for brukeren kan flere retningsendringer gjøre det enda vanskeligere å se sammenhengen i den prosessen han eller hun er inne i. Ved flere skifter og retningsendringer er det lett å tenke seg at det kan være vanskelig å holde det endelige målet for øyet.

Den langvarige avklaringsprosessen kan forstås med bakgrunn i flere institusjonelle forhold og forståelser. Det kan for eksempel handle om mer praktiske forhold, som gjennomsnittstid i arbeidsstokken hos Nav som bidrar til liten kontinuitet og dermed mer usystematiske og langvarige prosessforløp, eller hvordan rammestyring har betydning for gjennomføringen av tiltak. I denne artikkelen er det imidlertid hvordan *den institusjonelle utholdenheten* bidrar til å forlenge avklaringsløp som er sentralt.

Hverken de unge i avklaringsprosesser eller de ansatte i denne studien ønsker uføretrygd som utfall. Det er lett å forstå fordi arbeid gir mening og tilgang til fellesskap, det er viktig for den psykiske helsa, og ikke minst er det viktig i forbindelse med forsørgelse. Det at avklaringsprosessen til de grader trekker ut i tid kan også stå i et motsetningsforhold til at de Nav-ansatte er opptatt av at det er viktig at de unge kommer seg tidlig ut i arbeid. En mannlig Nav-ansatt med flere års erfaring forklarer det slik: *Fordi det å bli gående på arbeidsavklaringspenger det gjør deg syk, og går du lenge nok, nå sier jeg det litt flåsete, så havner du i uføretrygd ...* De Nav-ansatte er gjennomgående opptatt av at det er viktig at brukerne får en god start og at de gjør seg gode erfaringer tidlig i prosessen, og de trekker fram at det er viktig å arbeide med mestringsfølelse og selvbilde.

Analysen av intervjuene med de Nav-ansatte viser flere forhold som kjennetegner en god avklaringsprosess:

- Grundige kartlegginger
- Gode erfaringer tidlig i prosessen
- Godt samarbeid mellom partene.

Et forhold som også er gjennomgående i de ansattes beskrivelser av en god avklaringsprosess er dessuten at *alt* må være prøvd, og at det kan dokumenteres at ingenting har ført fram. Dette begrunnes i at det er viktig at ingenting er uprøvd fordi det handler om så unge menneskers fremtid, og fordi det ligger som et krav fra Nav Forvaltning dersom uføretrygd

skal kunne tilkjennes. Det er altså en sammenheng mellom denne praksisen og den institusjonelle føringen om ungdomsinnsats i Nav (Meld. St.nr. 2 (2016–2017)). Utholdenheten i Nav-systemet kan således forstås institusjonell. Den tydelige vektleggingen av at *alt* må være forsøkt for disse unge ser imidlertid ut til å kunne gå bekostning av de unges hverdagsliv og mestring, samt erkjennelsen av at selvtillit må bygges gjennom gode mestringserfaringer. Det kan se ut som det er en mismatch mellom hva som skal til for å få unge i arbeid og veien fram.

DISKUSJON

Det å være under arbeidsavklaring kan sammenfattes i en opplevelse av å være *uavklart*, en situasjon preget av midlertidighet og usikkerhet, og etter hvert mange erfaringer med å mislykkes. For de unge som strever med psykiske lidelser representerer dette en stor utrygghet, noe de selv oppfatter som uforenlig med å bli friskere. Å være psykisk syk innebærer ifølge informantene i denne studien nettopp et større behov for forutsigbarhet, trygghet og stabilitet. Det synes de er vanskelig å forene med å være uavklart. Den *institusjonelle utholdenheten* innebærer for mange av disse unge at de må være i en uavklart situasjon over veldig mange år. Dette står i motsetning til en forståelse som går ut på at unge blir syke av å være lenge under avklaring.

Den institusjonelle utholdenheten ser altså ut til å kunne ha negative konsekvenser for de unges opplevelse av mestring. De unge som har fått uføretrygd, eller som er i avslutningen av avklaringen, trekker fram at der de er nå i prosessen, fremstår uføretrygd som en utvei på det de opplever som en uløselig situasjon. De er utslitt av tiltak som de av ulike grunner har mislyktes i, og slitne av arbeidet de har hatt med Nav. I tråd med den salutogene tilnærmingen er det bekymringsfullt at det ser ut som det hoper seg opp med mange nederlag for disse unge, nettopp fordi det er i *denne første fasen av voksenlivet at en persons plassering på OAS-skalaen befestes* (Antonovsky, 2012:119). For de unge i avklaringsprosess kan erfaringer gjort i denne livsfasen ha særlig betydning for deres videre mestringsevne. En opphopning av erfaringer preget av ubalanse mellom ressurser og underskudd vil derfor kunne påvirke helse og arbeidsevne også senere i livet.

Noen ganger kan det se ut som det er tilfældigheter og uheldige omstendigheter som bidrar til at prosessen trekker ut over mange år. Men det skyldes også det sterke ønsket om å klare å få det til, både hos de unge og tjenesteyterne. Den uttalte satsingen på unge (Meld. St. nr. 2 (2016–2017)) synes først og fremst å gi seg utslag i at man ikke vil gi disse unge opp når det gjelder arbeid. Avklaringen forlenges derfor, og noen ganger skjer dette på bekostning av innhold i tiltak og grundige vurderinger av hvordan de ulike tiltakene kan bidra til å bringe den enkelte nærmere arbeid. Hvis man ikke opplever mestring underveis, er det imidlertid lett å miste troen på å lykkes når man ikke klarer å se at skrittene på veien fører den retningen man skal.

Wik & Tøssebro (2013) fant også at unge funksjonshemmede hadde erfaring med at avklaringsprosesser kunne ta lang tid, både på grunn av ventefaser og feilslåtte tiltak. De påpeker at det i noen tilfeller handler om helsemessige forhold, og at det av denne grunn kan være behov for at prosessen tar lang tid. For de unge i studien som denne artikkelen

omhandler, kunne noen av dem fortelle om erfaringer der de hadde hatt sykdomsperioder som gjorde det vanskelig å være i et tiltak. De opplevde det imidlertid som et atskillig større problem for fremdriften i prosessen at det var stadige bytter av veileder, og at det ikke ble gjort grundige vurderinger underveis. Wik & Tøssebro (2013) fant også at flere av de unge funksjonshemmede hadde erfaring med tiltak som de opplevde hadde lite retning, og at det ikke i tilstrekkelig grad ble gjort evalueringer når tiltak ikke fungerte. En studie av ungdoms møter med Nav viser også at tiltakene i liten grad oppleves målrettede (Solstad & Thommesen, 2013). I et Nav-prosjekt som skulle hjelpe psykisk syke å kombinere arbeid og behandling, fant Mikkelsgård, Granerud & Høye (2014) blant annet at faktorer som ventetid på tiltak og mangel på individuelt tilpassede tiltak førte til en opplevelse av hjelpeløshet og usikkerhet som kunne bidra til å forverre deltakernes psykiske helse. At tiltak i avklaringsprosessen har retning og mål vil kunne ha betydning for om situasjonen oppleves håndterbar og ikke minst meningsfull.

Flere av de unge etterlyser dessuten tiltak som de mener vil kunne hjelpe dem å komme nærmere ordinært arbeidsliv, som for eksempel hjelp til å håndtere stress i arbeidet, fordi de aldri selv har klart å finne ut hvordan de kan øve seg på å tåle mer stress eller ansvar i arbeidssituasjonen. For noen av de unge var dette den største hindringen for å kunne mestre arbeidslivet. Flere studier viser at hjelp til mestring av stress og andre belastninger, kan ha positiv effekt når det gjelder å håndtere jobb (Sælid, Czajkowski, Holte, Tambs & Aarø 2016; Netterstrøm, Friebel & Ladegaard, 2012). Dette synligjør verdien av å tenke ut over de tradisjonelle tiltakene i avklaringsprosessen.

Hvorvidt resursene man besitter er tilstrekkelige for å nå et overordnet mål kan være usikkert, men det blir mer håndterbart hvis man har en strategi for å komme dit. Hvis denne strategien i hovedsak går ut på å forlenge utprøvingen, enten ved at arbeidstrening gis over flere år eller ved at veldig mange ulike tiltak forsøkes, risikerer man at avklaringen blir en langvarig kjede av nederlag snarere enn en styrking av mestringsevnen.

For unge med psykiske lidelser som står utenfor arbeid og utdanning, kan mestringserfaringer i avklaringsprosessen ha betydning for om de klarer å orientere seg mot arbeid eller ikke. For de unge under avklaring er denne perioden viktig også for fortsettelsen av voksenlivet. Erfaringene de gjør seg i denne perioden vil komme til å prege deres senere forhold til arbeidslivet og deres videre evne til mestring, nettopp fordi det er i denne perioden man befester sin plassering på OAS-skalaen (Antonovsky 2012).

Smith (2005) bruker begrepet «institutional capture», som kan oversettes til en institusjonell forståelse som tas for gitt og ikke stilles spørsmål ved. *Den institusjonelle utholdenheten* kan representere en slik institusjonell forståelse, som legges til grunn uten at det i tilstrekkelig grad stilles spørsmål ved om det virkelig er sann at alt bør være forsøkt, eller om det i seg selv alltid er et hensiktsmessig mål for en avklaringsprosess. Målet om å komme i arbeid som det eneste mulige målet, representerer dessuten en diskurs som i liten grad problematiseres av veiledere.

OPPSUMMERING

Jeg har diskutert det å være *uavklart* og har argumentert for at det har negative konsekvenser for de unges hverdagsliv og mestring at avklaringsprosessen kan gå over mange år. Noen ganger er det fordi både de unge og veilederne ikke vil gi opp håpet om å kunne lykkes i arbeidslivet. Andre ganger er det fordi prosessen i seg selv blir for lite målrettet og for oppstykket til at det er mulig å nå målet om å komme ut i arbeid. Det er vanskelig å forestille seg avklaringsprosesser som ikke innebærer noe midlertidighet eller uforutsigbarhet, men når det gjelder unge med psykiske lidelser vil det å etterstrebe en viss stabilitet og forutsigbarhet være spesielt viktig. Den *institusjonelle utholdenheten* synes å bidra til å utmatte de unge, snarere enn å bringe dem nærmere arbeidslivet. I stedet for å bygge selvtillit og mestring kan det se ut som denne utholdenheten bidrar til å redusere den enkeltes opplevelse av sammenheng i livet, og snarere bidrar til uhelse enn til å øke mestring. Systemisk sett er den institusjonelle utholdenheten for stor, og den bidrar til lange avklaringsprosesser som går på bekostning av den enkeltes mestring.

Snarere enn å forlenge prosessen er det behov for å styrke innsatsen på mer treffsikre tiltak tidlig i prosessen som kan bidra til å tilføre positive muligheter og betingelser. Det kan synes som om systemet kompenserer for mislykkede tiltak og manglende kontinuitet underveis i avklaringsprosessen, med å forlenge denne perioden. Det er en lite effektiv strategi så lenge man ikke klarer å bidra til økt mestring og styrke troen på å klare arbeid.

Studien har et begrenset omfang, og muligheten for å generalisere ut fra datamaterialet er dermed begrenset. Studien gir imidlertid innsikt i hvordan en styrende føring som at unge er en prioritert målgruppe, kan ha en utilsiktet, generaliserende effekt (DeVault & McCoy, 2006). Et institusjonelt perspektiv vil ikke fange opp individuelle forklaringer på hvorfor avklaringen går over så lang tid, men kan som vist belyse hvordan strukturelle forhold bidrar til det.

LITTERATUR

- Antonovsky, A. (2012). *Helsens mysterium: den salutogene modellen*, Oslo: Gyldendal akademisk.
- Anvik, C. H., & Waldahl, R. H. (2016). *Når noen må ta regien. Om unge med psykiske helseproblemer: utfordringer, tiltak og samhandling på Island, Færøyene og i Norge*. NF-rapport nr. 1/2016. Bodø: Nordlandsforskning.
- Borg, M., Veseth, M. Binder, P.E. & Topor, A. (2011). The role of work in recovery from bipolar disorders. *Qualitative Social Work*, 12(3), 323–339. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473325011424642>.
- Breimo, J. P., Sandvin, J. T. & Thommesen, H. (2015). Trøblete overganger i et aldersdelt hjelpeapparat. *Norges barnevern*, 92(1), 28–44.
- Campbell, M. & Gregor, F. (2004). *Mapping social relations. A primer in doing institutional ethnography*, Lanham, MD: AltaMira Press.
- DeVault, M., & McCoy, L. (2006). Institutional ethnography: Using Interviews to Investigate Ruling Relations. i D. E. Smith (red.), *Institutional ethnography as practice* (pp. 15–44), Lanham MD: Rowman & Littlefield.
- Follesø, R. (2012). Møter, magi og mestring. *Fontene forskning*, 2/12:72–83.

- Frøyland, K. (2017). Sentrale kvaliteter i arbeidsinkludering av sårbar ungdom, slik ungdom selv og arbeidsgivarar opplever det. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 18(2), 3–26. <https://journals.hioa.no/index.php/ungdomsforskning/article/view/2567/2483>.
- Frøyland, K., & Spjelkavik, Ø. (2014). Inkludering av utsatt ungdom i arbeid eller skole i Frøyland, K. og Ø. Spjelkavik (red.) *Inkluderingskompetanse. Ordinært arbeid som mål og middel*, Oslo: Gyldendal akademisk.
- Halkier, B. (2010). *Fokusgrupper*, Oslo: Gyldendal akademisk.
- Jentoft, N. & Olsen, T. S. (2010). Et liv jeg ikke valgte. *Søkelys på arbeidslivet*, 27(3), 206–216.
- Kane, A., Köhler-Olsen, J., & Reedtz, C. (2017) Aktivisering av unge sosialhjelpsmottakere – forutsetninger for å sikre overgangen til arbeid. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 20(2), 117–133. <https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2017-02-02>.
- Mandal, R., Ofte, H.J., Jensen, C & Ose, S.O. (2015). *Hvordan fungerer arbeidsavklaringspenger som ytelse og ordning?* Forskningsrapport. Trondheim: SINTEF.
- Mikkelsgård, K.A., Granerud, A., & Høye, S. (2014). People with mental illness returning to work: A qualitative evaluation of a Norwegian project. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*. 21: 172–180 <http://informahealthcare.com/journal/occ>.
- Meld.St. 46 (2012–2013). *Flere i arbeid*. Oslo: Arbeids- og sosialdepartementet.
- Meld. St. 2 (2016–2017). *Revidert nasjonalbudsjett 2017*. Oslo: Finansdepartementet.
- Netterstrøm B, Friebel, L, & Ladegaard, Y. (2013). Effects of a multidisciplinary stress treatment programme on patient return to work rate and symptom reduction: Results from a randomised, wait-list controlled trial. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 82:177–186 <https://doi.org/10.1159/000346369>.
- Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse* (2007). Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet.
- Oppfølgingsplan for arbeid og psykisk helse* (2013). Oslo: Arbeidsdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet.
- Rambøll (2009). *Kartlegging av ungdomstiltak*, Oslo: Nav Drift og utvikling.
- Smith, D. E. (2005). *Institutional ethnography: a sociology for people*, Lanham, MD: AltaMira.
- Smith, D. E. (2006). *Institutional ethnography as practice*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Strand, A.H. & Nielsen, R. A. (2015). *Veier inn i, gjennom og ut av arbeidsavklaringspenger. Hvor langt unna arbeidslivet står mottakerne?* Fafo-rapport 2015:29. Oslo: FAFO.
- Sælid, G.A., Czajkowski, N.O., Holte, A., Tambs, K., & Aarø, L.E. (2016). Positive mental health effects of the coping with strain (CWS) course on employees: a four-year longitudinal randomized controlled trial. *International Journal of Mental Health Promotion*, 18:3, 158–175, <https://doi.org/10.1080/14623730.2016.1196231>.
- Solstad, A. & Thommesen, H. (2013). Målet er ordinært arbeid, er det ikke? *Psykologi i kommunen*, 48(2), 5–14.
- Tjora, A. H. (2017). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (3. utg.), Oslo: Gyldendal akademisk.
- Waddell, G. & A.K. Burton (2006). Is work good for your health and well-being? *Occupational Medicine*, 57(3), May 2007, <https://doi.org/10.1093/occmed/kql174>.
- Wik, S.E. & Tøssebro, J. (2013). *Unge funksjonshemmede i møte med Nav: Ett år med arbeidsavklaring*. Rapport 2013, Trondheim: NTNU Samfunnsforskning.